

Hagyományörzés és emancipáció

Moses Gaster: Judaica et Hungarica. A zsidó, magyar és román művelődési és politikai kölcsönhatások történetéből. A bevezetést írta és a forrásokat válogatta Miskolczy Ambrus. (Encyclopaedia Transylvanica) Budapest 1993. 252 lap.

A budapesti kiadású *Világirodalmi Lexikon* 1975-ben megjelent harmadik kötetében Moses Gaster (1856–1939) nevét hiába keresnök, holott a populáris román irodalom és folklórkutatás kiemelkedő egyénisége volt a maga korában, akinek művei mellett ma sem mehet el a kutatás, a tudománytörténet szótlánul. A román enciklopédiák sem bánnak személyével és pályájával kegyesebben, néhány langyos sorban méltatják, noha Gaster igen sokat tett azért, hogy a román népköltési szövegek, a régi román irodalom remekei bekerüljenek a romanisztika közös kincsesházába, hogy összehasonlító irodalomtörténeti munkái révén bizonyítható legyen a román-ság kultúrájának európai egyenrangúsága. Azért az országért, hazájáért tett oly sokat itthon és külföldön, amely megtagadta tőle az állampolgárságot, az egyenjogúsítást, az elismerést. Iorga nekrológiájában zsidó pátriárchának és patriótának nevezi, igaz, ez már kései, túl kései elismerése. Még leginkább a *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900* (Bukarest 1979) irodalmi lexikon foglalkozik vele a legátfogóbban, felsorolva életművének és karrierjének állomásait, valamelyes bibliográfiával is szolgál a kérdés iránt érdeklődők számára. Most

nemrég, a nyolcvanas években volt ugyan reneszánsza, ugyanis újra kiadták szöveggyűjteményét, a *Chrestomație Română*-t és levelezéséből kezdték köz-zétenni azokat az írásokat, melyek a román kultúra nagyjaihoz érkeztek, melyeket Gaster kapott boroszlói tanulmányai, itthoni tartózkodása vagy londoni száműzetése idején.

A magyar közönség számára azonban jóformán teljességgel ismeretlen Moses Gaster, a román-zsidó folklorista, a nyelvész és irodalomtudós, a cionista, a kettős identitást vállaló kiemelkedő értelmiségi, a hagyományörző emancipáció-hívő. Említettük már, hogy fáradhatatlan levelező volt: Londonban őrzött hagyatékában Virgiliu Florea számításai szerint 170–200 ezer iromány maradt reánk, ennek tetemes része levelezése, mintegy 961 vaskos iratgyűjtőbe rendezve.

Miskolczy Ambrus, a budapesti tudomány-egyetem román tanszékének vezetője, az *Encyclopaedia Transylvanica* sorozat szerkesztője részben saját angliai kutatásai nyomán összegyűjtött anyagot tesz közzé Moses Gasternek a címben is jelzett témaköréből, leveleiből, azokat az írásokat, melyek a

SZEMLE

magyar olvasóközönséget, a szakma magyar kutatóit érdeklik.

A bevezető tanulmány a XIX. századi román(iai) zsidóság helyzetének bemutatására vállalkozik, benne Moses Gaster életútjának legfontosabb pillanatait is felvillantva. Hangsúlyozzuk: vállalkozik, ugyanis ez a fejezet hiányzik a romániai zsidók historikumából, nem írták még meg, nem nyúltak hozzá elemző igénnyel, nem dolgozták fel monográfia formájában. A forrásanyag publikálása is megállott az 1800-ik évnél. Még kevésbé érintette a kutatás a vele szorosan összefüggő másik kérdéskört, az újkori román(iai) antiszemita mozgalmakat, hiszen ez 1944 előtt nem volt tudományos téma, objektív kutatás, vizsgálódás tárgya, hanem a mindenkori politikai csatározások hordaléka; az egymást követő nemzedékek maguk előtt görgették a heccelést, uszítást, a zsidógyűlöletet, a kirekesztés „indokait”, sorozatosan ráhengerítették a Romániában élő hatalmas, nyolc százezres tömegre, akiket adminisztratív és felekezeti szűkkeblűséggel kiszorítottak a román polgárosodás fővonalából, később emancipálták politikai-felekezeti-társadalmi tekintetben. És nem lett kutatás tárgya a kommunista hatalomátvétel után sem, ekkor ugyanis intézményesen tagadták, hogy lenne zsidókérdés országunkban, noha a zsidókat önálló nemzetiségként kezelték (még a cári orosz gyakorlatból inspirálódva). Ugyanaz volt a helyzet a többi „szocialista” országban is — ha ez valakit megnyugtathat. Az antiszemitizmus, a cionizmus, a zsidóság problematikájáról, történelmi, gazdasági vagy szellemi gyökereiről, szárbá szökkenéséről, nyílt vagy rejtett virágzásáról kevés, kódosító és szubjektív, a valós tartalmaktól megfosztott kijelentések erejéig cikkeztek főállású ideológusok, propagandisták.

Ha kezünkbe vesszük Miskolczy Ambrus tanulmányát, kiderül, hogy a román-zsidó újkori viszony másféle utat járt be (annak ellenére, hogy a torkolatvidék, a vészorszak, a holokauszt végül majdnem azonos volt), mint — mondjuk — a magyar és zsidó együttélés. Míg a reformnemzedék (1820–30-as évek) óta Magyarországon és Erdélyben egyre erőteljesebbé válik az a tendencia, mely a bevándorló és az évszázadok óta honos zsidó tömegeknek polgárjogokat, szabadságot, elismerést kíván nyújtani, emancipálva, vallását is elismerve, addig a Kárpátokon túl az eddigi viszonylag toleráns vagy inkább nemtörődöm magatartást felváltotta a megszülető politikai antiszemitizmus, türelmetlenség, mely a román kormányzatok, főleg a liberális párt egyik leggyakrabban bevetett kormányzási eszközévé válik. Paradox módon — mint a tanulmány rámutat — ennek születésénél az erdélyi román menekült értelmiségiek bábáskodnak Havaselnén és Moldvában is.

Hogyan, kérdezhetné az olvasó, ezt a szellemiséget hozták volna magukkal a 48–49-es nemzedék tagjai? Az elnyomottak a faji, vallási és nemzeti megkülönböztetés, megbélyekezés, a kisebbségellenes politikai prozelitizmus terjesztőivé váltak? Azok, kik maguk is elszenveték a hasonló valós és vélt sérelmek sorát, akik egykor hátrányos

helyzetben voltak hitük, származásuk, politikai elveik okán?

A magyarázatot, véleményünk szerint, az eötvösi liberális politikai ajánlatban (Gerő András kifejezése) kell keresnünk. Emez a magyarországi zsidóság emancipációját a zsidóság belső re formálásához, átalakulásához és átalakítási hajlandóságához kötötte. Egyszerű szavakkal fogalmazva Eötvös és társai már 1848 előtt felajánlják: jogokkal ruházunk fel beneteket, egyenrangú szabad polgárokká teszünk, beemelünk az ország politikai-társadalmi életközpontjába, a gazdasági felhajtóerő mellé politikai jogokkal is felruházunk, ha cserében lemondtok szokásaitok egy részéről, ha kiszabadítjátok magatokat a hagyomány béklyóiból, ha nyelvetekben és erkölcsökben magyarokká lesztek, gondolkodásotok nem lesz más, mint a nemzeté, ha vallásotok és előírásaitok ősi exkluzív, a keresztényeket ingerlő paragrafusait elvetitek. Ezt kéri, követeli tőletek a haza, a haladás, a nemzet csinosodása, a nemzeti egység. A liberális ajánlat a magyar zsidóságot megosztotta, három különböző irányzatot, sőt felekezetet hozott létre egyedülálló módon Európában, s ez a zsidóság nem megrázkódtatások nélkül rálépett objektíve is a magyarosodás útjára, teret nyert a gazdasági életben kívül is, a társadalmi és a szellemi életben, megostromolt sikerrel minden előtte zárt pályát és pozíciót, a liberális rendszer hívévé, a kiegyezés támogatójává lett. A XIX. század második felének magyar zsidóságát mindenképpen az egyik legsikeresebb csoportnak kell tekintenünk, a liberalizmus termékének és a modernizáció egyik legjelentősebb hajtóerejének.

Ez a sikeresség dühítette az Istóczy Győző-féle antiszemitizmust, ezt a felemelkedést akarta megakadályozni a tiszzaeszlári vérvád, s ugyanebből a forrásból táplálkozott az ébredő, izmosodó erdélyi román nemzeti mozgalom, illetve annak aktivistái, akik a „regátban” a politikai antiszemitizmust terjeszteni kezdték. Jó talajra hullottak a magvak, hiszen a közvetlen szomszédságban van a cári Oroszország, ahol a zsidóüldözés igen szép múltra tekint vissza, ahol a ortodoxia felmondta addigi közömbösségét és xenofóbiával párosult. Ugyanez a folyamat játszódik le Romániában is, ahol a zsidóságra eleve mint nemzetiségre tekintettek, s 1918 után mindent megkíséreltek, hogy az erdélyi zsidóságot leválasszák a magyar kisebbségről.

A magyarhoz vagy némethez hasonló emancipációs-asszimilációs folyamat nem ment végbe a régi Romániában tehát, egyrészt ugyanis senki sem tett az ottani zsidóságnak hasonló eötvösi javaslatot, másrészt a kormányzati és politikai elit minden eszközzel uralni akarta a gazdasági helyzetet és annak életmegtérülését, ezért a legprimitívebb propagandisztikus eszközökkel manipulálták a választókat a zsidók ellen, a saját érdekeiknek megfelelően: veszélyt láttak az izraelitákban, akik felhívítanak az ősi latin kultúrát és erényeket, erkölcsöket, meghamisítanak az ortodoxia államvallással terjesztett eszményeit, másságot jelentenek tömeges emancipálásukkal. Az idegengyűlölet a legkiválóbb indulatvezető mechanizmusként működött az elmaradt polgárosodás, a

modernizáció torzóban maradt, az európaiosodás felszínes volta felett érzett kiábrándultság és csalódás semlegesítésében. Az általános nyomor és alacsony életműködés időről időre robbanásszerű társadalmi-politikai földmozgást szült, ilyenkor kiválóan lehetett a zsidókra mutogatni: ők tették, őket büntették, ők, a földbélők szipolyoznak ki benneteket. (Gondoljunk az 1907-es parasztlázadás antiszemita felhangjaira.)

Moses Gaster tragédiája, hogy a havaselvei zsidó elithez tartozott, családja idegen hatalom (a hollandok) védelme alatt állott, s e védelemből erőszakosan vetették ki, üzték el; a zsidóság egyik szellemi vezetője lehetett volna, de a kormányzat a maga kisebbségpolitikájával éppen a kisebbségek szellemi vezető rétegét kívánta lefejezni, amikor kiutasította őt és néhány társát 1885-ben Romániából.

Hithű, hagyományörző családból származott, és a német kultúrkörnyezetben, Boroszlóban, Lipszében találkozik a zsidó felvilágosodás, a mooses-mendelsohni *hátskálá* ekkor már százszentendős eszméivel és dilemmáival. Tudatát a német romantika nemzetszemlélete hatja át, a „kultúrmentet” koncepciója, a nemzetteremtő pozitív előjelű nacionalizmus minden hibájával együtt. Küzd benne a hagyományokhoz való ragaszkodás, a kelet-európai zsidó értékek megőrzésének vágya, a tradicionális zsidó identitástudat (vallási gyökerű, ösztönös, befelé forduló, gyanakvó, gettó-egyenlőség) a nyugati típusú emancipációval (mely a hagyományok egy részéről való kötelező lemondással jár), a felvilágosodással; vágyik az asszimilációra, hiszen a román népi műveltség és irodalom avatott gyűjtője és értője, régi ritka kéziratokat fedez fel, ment meg, tesz közzé, hihetetlenül gazdag romanica-gyűjteményét a Román Akadémiának ajánlja fel, először szól románul hittestvéreikhez nagyapja bukaresti zsinagógájában, cikkeiben és tanulmányokban fejtegeti a románság írott kultúrájának európaiságát, emigrációjában sosem szól az őt megtagadó haza ellen, ugyanakkor folklórvizsgálódásaiban a túlzott eredetiséggel szemben a keleti vándormotívumok elsődlegességét föltételezi, az arab-zsidó szellemiség befolyásáról értekezik, a latinítással szembe a balkáni és szláv szókincs hangsúlyosabb voltát szegezi, a kontinuitás kérdésében a Roesler-féle elméletnek ad igazat. Emancipációt követel, mert 1878-ban a berlini kongresszuson Bismarck segítségével Brătianuék csak az egyéni polgárjogúsításra korlátozzák a zsidók romániai egyenjogúsítását (85 személy nyer teljes jogokat 1900-ig!); tagja a szabadkőműves páholyoknak, melyben Brătianu is helyet foglalt kizárásáig (antiszemita politikája vonta maga után eltávolítását), az Alliance Israélite nemzetközi zsidó szervezet aktivistája Romániában, és ugyanakkor többször szóba kerül akadémiai tagsága, végül is 1919-ben tiszteletbeli tagjává választja a Román Akadémia — miként egyik kortársa nem kevés malíciával megjegyezte: a nemzetközi szabadkőművesség nyomására. A cionizmus egyik első nemzetközi elméleti szakembere, felvázolja, aki a romániai zsidóság végcélját — az emancipáció elmaradása, az állandosuló pogromhullám miatt — a kivándorlásban jelöli meg, mondván, minden embernek joga van élete megmentéséhez;

megszervezi a legkorábbi román aliját (kivándorlást Izraelbe) közvetlenül az oroszországi után, egy regáti román faluból mintegy 200 embert küld halucként (telepes foglalként) az ősi földre, bankárokat győz meg, hogy földet vásároljanak a telepesek számára a törököktől a Közel-Keleten. Ez vonja maga után kiutasítását Romániából, konfliktusba keveredik D. Sturdza belügyminiszterrel, s 1885-ben Londonban telepszik le, a Bevis Markt-i szefárd (spanyol-portugál) zsinagóga hitszónoka, majd főrabbi lesz Angliában. Másfelől — hogy továbbra is ellentmondásos, enciklopédikus személyiségénél maradjunk — a román folklórról és nyelvészetről értekezik, előadásorozatot tart Ilchesterben és Oxfordban, úgy éri a halál, hogy épp egy ilyen előadására tart 1939-ben, miközben azt indítványozza, hogy a megalakuló új zsidó állam nyelve a felélesztett és megreformált héber legyen, amit aztán a nyelvújító Ben Jehuda (a zsidó Kazinczy) el is végez; az izraelita-arab összecsapások láttán a zsidó nemzeti otthon helyét, melyet a Balfour-deklaráció már 1917-ben megígért a szétszóratásból visszatérőknek, Afrikába szeretné áttenni, hogy elkerülhetők legyenek azok a konfliktusok, melyeket a világ immár háromnegyed század közel-keleti válság mégeven nem ért.

Levelezik a közismert antiszemita hecckampányokat szervező B. P. Haşdeuval, tőle kér támogatást, hogy műveit az Akadémia jutalomban részesítse (!), és a konzervatív európeér Titu Maiorescuval, aki tüntetően kíséri ki Gastert az állomásra, amikor kiutasítják (de Gaster soha nem él a visszatérés jogával, holott 1889-ben a megalakuló konzervatív kormány visszavonja kiutasítását), jó kapcsolatokot ápol Take Ionescuval, aki végül Párizsban 1919-ben aláírja a győztes nagyhatalmak nyomására a romániai zsidók emancipációját szinte utolsóinak Európában.

Nincs egybemosó, nosztalgikus képe saját népéről sem. Gaster világosan látja, hol húzódnak a romániai zsidóságban a társadalmi és kulturális törésvonalak, szimpátiája az elittel szemben a kisemberek felé irányul. Bírálja saját közösségét, mert csak külsőségekben majmolja a nyugati mintákat, és ugyanakkor félti őket attól, hogy nagy erősségüket, a hagyományokhoz való ragaszkodást, az előírásos életet, melyet a nyugati zsidóság már levetkőzött, hazai hitsorsosai is eltékozzolják egy hamis és talmi emancipáció kedvéért.

Mestere, a kitűnő zsidó romantikus történész Graetz szellemében maga is hasonló elveket vallva keresi a judaizmus felbukkanását, térdhódítását az emberiség történetében. Megfogalmazza a zsidó küldetés-tudatot, a kiválasztottság privilégiumát-ódiúmat úgy értelmezi, mint azt a szellemiséget, amely az emberiséget felszabadítja és az emelkedett erkölcsök, a hitbeli őszinteség felé irányítja. Kutatásai során bukkan rá Kohn Sámuel könyvére, mely az erdélyi szombatosokról ad hírt, maga is ellátogat a húszas években Bözdújfaluba és Erdőszentgyörgyre, hogy a judaizánsok leszármazottaival személyesen ismerkedjen meg, angol nyelvű tanulmányt ír róluk egy New York-i kiadvány számára, izgatja az erdélyi antitrini-

SZEMLE

táriusok története és ideológiája, ezért is levelezik kolozsvári unitáriusokkal, érdeklődik Magyarország és a magyar zsidók sorsáról, múltjáról, levelet vált Hunfalvy Pállal, budapesti neves század eleji héber hittudósokkal stb.

Nagy élménye, gondolkodásának meghatározója volt a romantikus német nacionalizmus, melynek különben egyik hirdetője volt, állapítja meg Miskolczy a kötet bevezetőjében. Meg kell ismerkednie az emancipáció utáni modern antiszemitizmussal, és híve lesz a „kultúrnemzet” fogalmának. Türelme esendő és

emberi, megható, már-már példaértékű. Fogékonysága az új eszmék iránt inkább cselekedeteiben fedezhető fel, magát konzervatívnak tartja, olyan értelemben, hogy az ősi értékek eltékozlásával szembehelyezkedett hosszú élete során. Az életművét feszítő ellentmondások teszik alakját időszerűvé a nacionalizmusokba és -ből menekülő Kelet-Európában.

Miskolczy Ambrus kötete igen hatásos példája annak, mit kell tartalmaznia egy széles spektrumú erdélyi enciklopédiának.

Sebestyén Mihály